

FORRAY KATALIN

Egy tanítónő 1908-ból

**Bródy Sándor drámája
a József Attila Színházban**

Bródy - mint példaképe, Jókai - szereti kacskaringós utakon, alig taposott ösvényeken vezetni olvasóit, apró, ígéretes morzsákkal sejtetni a távoli mézes-kalács házikót. Van, aki szívesen vesz részt ebben a gyűjtögetésben, van, akit bosszant a fáradozás. Így van ez *A tanítónő*vel, ezzel az érzékeny, finom drámával is, amely egyszerre tartogat írói bravúrokat és hibákat. Aki szereti, akarja szeretni, annak sok örömet szerez, aki nincs azonos hullámhosszon Bródyval, annak az alkotások fogyatékoságai tűnnek először a szemébe.

Nyilatkozata szerint Siklós Olga (aki 1953-ban a Jókai Színházban, majd 1981-ben a Rádióban már rendezte a darabot a dráma erényeit érezte túlsúlyban) vonzotta az a kihívás, amit a szöveg tartogatott. Nem kevesebbre szánta el magát, mint „... a bródys mondatok mögül kibányászni . . a bródys teljes életet . Vállalkozása így nemcsak egy értékes darab színre állítása, hanem a Bródy-életmű gazdagságának feltárása miatt is rokonszenves: A József Attila színházbéli bemutató érdekességét fokozta az is, hogy a beharangozások szerint ez alkalommal az „eredeti”, 1908-as *A tanítónőt* játsszák el. Mint az eléggé közismert, Bródy még az ősbemutató előtt, a Víg-színház óhajára megváltoztatta drámájának befejezését: a szerelmesek a végleges elválás helyett egymáséi lettek. Ezt az opportunistának bélyegzett befejezést a felszabadulásig játszották, azóta a következetesebbnek tartott utolsó jelenet-tel zárulnak az előadások. Az *eredeti* jelző tehát a befejezés első változatával kapcsolatban már negyven éve nem jelent újdonságot. Az viszont igen, hogy Siklós Olga azt a példányt vette a kezébe, amely őrzí az ősbemutató előtti szöveget, és tükrözi a Víg-színház korabeli, majd évekkel későbbi változtatásait. A jelölések egyértelművé teszik, mik voltak az író eredeti elképzelései, s mivé változtatták azt a kor politikai és - esetleges - művészi követelményei. (Nem tartozik a mostani előadáshoz, de talán érdemes rögzíteni: a gondos húzásoknak esett áldozatul Flóra életprogramjának, néze-

Bródy Sándor: A tanítónő (József Attila Színház).
Tolnai Miklós (lfj. Nagy István) és Szerencsi Éva (Tóth Flóra)

teinek egy része, valamint a pénzről, vagyoni és politikai hatalomról szóló utalások zöme, s bár ez a jócskán szelídített változat mondandójában szegényebb, mint Bródy társadalombírálat, kétségtelen, hogy átgondolt és következetes dramaturgiai beavatkozás után állították színpadra. Ennek az inkább magánéleti szférába helyezett és elsősorban a szerelmi konfliktusra kihegyezett darabnak a koncepciójába nem fért bele Flóraanyjának megjelenése sem: mondván, ha teljes a happy end, nincs szükség az anyára, aki támaszt és erőt jelentett volna a tanítónő látványos szakításához.)

Siklós Olga mostani rendezésében többnyire nem vette figyelembe az 1908-as húzásokat, és ezzel egy félreérthetlenebb (igaz, néhol fésületlenebb) Bródyt választotta a színpadra állítás alapjául. Félreérthetlenebbet, mert elmondhatja azokat a mondatokat is, amelyek a helyzetekben, a kapcsolatrendszerben meghatározzák a szereplők pontos helyét, felhasználva ezzel a Bródy kijelölt értékrendszert és erőviszonyokat, hol csak egyetlen mondattal, hol gyorsan ríposztal.

Annak jogosságát viszont, hogy milyen dramaturgiai beavatkozások történtek vagy szükségeltettek volna - a mű egyenlenségei következtében azt nem az dönti el, hogy régebbi vagy újabb, ismert vagy ismeretlen, korabeli vagy mostanság szerkesztett változatot vesz kézbe a rendező, hanem a darab és a szerző szelleme megkívánta következetesség. A tájékozódási pont a hozzá-férhető, olvasható darab, s ehhez képest érdemes elgondolkozni, mivel több, eset-

leg mennyivel kevesebb a most bemutatott *A tanítónő*.

A tanítónő közel sem csak színésznői szerepálmom vagy az író sokat emlegetett szociális fogékonyságának bizonyítéka, hanem tág és színpadi eszközökkel nagyon is tágítható keret, lehetőségekkel, útmutatásokkal, amelyeket gazdagítani lehet Bródy egész írói pályájának sokszínű, izgalmas elemeivel: a *Nyomor* novelláinak társadalmi érzékenységével vagy a kevésbé ismert - és valóban gyengébb - drámák egy-egy mozzanatával. Mert a prédának tekintett fiatal nő köré vont hurok csak akkor válik feszült drámává, ha a mögöttes és fontosabb gondolatok -- a modern, korszerű szellem térhódításának megakadályozását, az állam, az egyház és a pénz hatalmának megdönthetetlennek látszó erejét minden megragadható ponton ábrázolják. Érdekesebb és az íróval szemben helytállóbb az a megközelítés, amely az általánosabb társadalmi kérdések felől közelít a Tóth Flóra személye kiváltotta erkölcsi problémához és egy ellentmondásokkal terhes furcsa szerelmi történethez. S Bródy mesteri komponálóképességét bizonyítja, hogy míg szinte minden jelenetet ural a tanítónő előnyös megjelenéséből fakadó konfliktusok körülrajzolása, az igazi tragédia, az általánosabb érvényű, a többi szereplő mondataiból tör felszínre, és a tanítónő körül kialakult bonyodalom csak árnyalja azt.

A megkeseredett tanító kifakadásai, a káplán és a szolgabíró a maguk érdekeit védő helyzetrajzai ugyanazt jelzik: a parasztokat, a nincsteleneket a szegény

ségen, a szociális elmaradottságon túl, tehetségük, esetleges ambíciójuk gúzsba-kötése gátolja életkörülményeik javításában, és ezen az egyház és az állam képviselői nemhogy nem akarnak javítani, hanem lehetőségeikhez mérten még rontanak is. Ilyen helyzetben friss szellemet, haladó gondolatot csempészni a fejekbe reménytelen feladat, és óhatatlanul bukásra, beletörődésre, asszimilálódásra ítéltetett minden próbálkozó. Ez a társadalmi helyzetrajz lüktet a dráma egész menetében, az szabja meg alaphangulatát, fojtott és borús színeit - ha úgy tetszik, ez jelöli ki egyik pólusát -; ez egy játszma, amelynek begyakorlott szabályait nem tartja be egy idegen. Az idegen, akivel jelképesen és valószínűsítően is fény tör a színpadra: „... a szoba már derül, de igazán napos csak akkor lesz, amikor a tanítónő bejön. Mintha ajtót nyitván, vele együtt özőnlenék be a nap” - írja Bródy.

Ez az instrukció a József Attila Színház színpadán tökéletesen megvalósul. A barátságos, otthonos kántorlak befőttekkel, virágokkal zsúfolt és unalomtól álmos szobájába (Schandl Gábor munkája) tündökölve toppan be Tóth Flóra. Nemcsak színei, mozgása, beszéde is élénk. Naiv, szeretetre méltó, öntudata, kidolgozott, pontokba szedett életfilozófiája egyszerre árul el erőt és csacskaságot. Csakhogy drámai hősnő - ellenfelek nélkül, mert széptevői ugyan ottbák, de közel sem félelmetesek. S ez az a pont, ahol kibillen egyensúlyából az előadás, hiszen szinte tétje sincs az emancipált akarathoz, a tennivágyás lendületének. Pedig a szövegből - az eredetiből, az újra beiktatottból - leskelődik vagy éppen sütt a veszély. Például a szolgabíró nyájas üdvözlő szavai ekként fejeződnek be: "- a szolgabíró az egyedúr. Majdnem király ... Mindent tehet." S ennél nem sokkal több jót ígér a szabad szellemet eltiporni akaró káplán dörgedelme sem.

A frontvonalak elhalványulnak, ami legélesebben a tanítónő és ifj. Nagy első felvonásbeli zárójelenetében érezhető, ahol kettejük szócsatája csak játék, évdés, még ha a tisztességében sértett Flóra ki is dobja a férfit. A második felvonás nem abból a feszültségből táplálkozik, amelyből az iskolaszéki tárgyalás drámája a leghatásosabban kirobbanhatna, mert az első felvonás csupán azt exponálta, hogy három férfi-nak is tetszik a tanítónő, és van egy bánatos, kiégett, ingerült tanító. A veszélyt

- ahogy ezt később Flóra megfogalmazza: „... az állam, az egyház, a társadalom szemforgató, otromba csaló, az állam, az egyház, a társadalom a testemet akarják - nem érezni ki a szavak mögül, az ütközet jóformán a második felvonás „vérbírósági” jelenetére szűkül le: a vádlott szinte fel sem fogja, mi történik körülötte, egyetlen célja a menekülés. Ez a jelenet a színpadi koreográfiából következően ismét egyének, személyes érdekek konfliktusát helyezi előtérbe, és nem az általánosítható következtetéseket. A káplán sátáni, néhol hisztérikus kirohanásai demagóg szónoklatnak ugyan kiválóak, de megbontják a szituáció szerkezetét, és viszolygató látomássá alakítják. Tóth Flóra meghurcolása, megrágalmazása a lány személyiségén, figuráján keresztül mérhető le a legjobban, de ebben az előadásban a káplán „takarja” a nézők elől a tar írónőt, ezért ebből keveset láthatunk.

Tóth Flóra erejét igazán próbára tevő harmadik felvonásbeli, három jelenetnyi beszélgetés ívének, dinamikája--na megválasztása az egész előadás szempontjából az előbbieknél nehezebb feladat. Ifj. Nagyhoz fűződő érzelmeit épp--úgy, mint a bekövetkező eseményeket igazolják vagy cáfolhatják a lány reakciói: büntelensége, tisztessége, szerelme tudatában kitartson, vagy meghurcolásából okulva, végleg számoljon le illúzióival. A József Attila Színházban az az érdekes helyzet állt elő, mintha a tanító kitorlto volna emlékezetéből az iskolaszéki tárgyalás undorító eseményt, boldogan, mit sem sejtve várja szerelme szüleit, míg az öreg Nagy Flóra erejét és elszántságát többre értékeli, keményebb ellenfelet lát benne, ráadásul imponál neki a lány szépsége, határozottsága, néhol már úgy látszik, kedvére való menyet talált. A jelenetben a tanító minden arcátlan ajánlattal,

- ✓ váddal szemben fel van vértézve, csupán a nagyszony lényéből áradó gonosztságot érzi többnek, mint amivel megbírkózhat. Ez lélektanilag tulajdonképpen indokolt is lehet a szituáció belső egységét, de már bizonytalan a dráma egészét tekintve. A tanítónőnek csatát nyernie vagy veszítenie nem egy anyá-
- ✓ val, egy káplánnal szemben kell, hanem azzal, amit ők képviselnek.

A dráma néhány jelenetének kiragadása mellett a mű befejezéséből következő

Horváth Sándor (Gr. Nagy István), Bánffy György (Szolgabíró), Zsolnay András (Járásorvos) és Szerencsi Éva (Tóth Flóra) A tanítónőben (MTI fotó - Földi Imre felvételei)

születése pillanatától fogva vitatott problémát sem lehet megkerülni. Mint ahogy egyesek kifogásolták az optimista befejezést, úgy mások azt vetették fel, ha már mindketten megválták a maguk csatáit, méltók egymáshoz, miért ne lehetnének együtt boldogok - és még a társadalom is jól járna (utalva eszel Flóra és ifj. Nagy közös tervezettségére egy mintafaluról). Itt most ennek eldöntésén nem érdemes vitatkozni, hanem el kell fogadni a jelenlegi befejezést, viszont meg kell találni a dráma szövetében azt a szálát, amelyen elindulva hitelessé tehető ez a megoldás.

Siklós Olga sorra visszaállította a Flóra életfilozófiáját bemutató szövegeket. A néhol mosolygató gyerekességekből egy-két mondat is elegendő lett volna adaléknak a tanító jelleméhez. De így, töményen már sokkal többre utalnak, sőt egyértelműen mutatják: könyvekből szedett, jól, rosszul összeválogatott ismereteivel Flóra. még messze nem jutott el a tudásig, oly mértékben nem rendelkezik tapasztalatokkal, hogy élete első, igazi ütközetében nem is maradhat: talpon. Két dologban viszont verhetetlen: becsületben és tartásban. Ezt hozta otthonról, ezt tanulta meg, és ezért fogadható el Bródy elképzelése a lány édesanyjának megjelenítésére. Az anya így nemcsak fogódzó gyermeke számára, hanem, ha kell, cselekedetei bírja is. (Különb. Flóra szövegének kurtítatlanabb elhangzása ifj. Nagy, akkoriban szintén kihúzott, vallomásaival, miszerint vagyona, szülei ambíciója és gyerekei jövője miatt érdekházasságot kell kötnie -- némi bizonytalanságot is lop kettejük kapcsolatába.) Az ilyen meg gondolásból származó be-

fejezés következetesnek látszik, és az is a színpadon, mert ez a tanító egyszer és mindenkorra kitepi magát mindenből, ami tisztátalan.

Ennek ellenére az előadás felteszi azt a kérdést, miért nem jutnak színpadi hangsúlyokhoz azok a mondatok, amelyek újrafelfedezése a Bródy-dráma ár-nyalt képét lett volna hivatva szolgálni. A feltűnő dramaturgiai beavatkozások (mint például az anya szerepeltetése, az eddigieknél részletesebb és egyben tragikusabb iskolaszéki tárgyalás eljátszása, a tanító szerepének megerősítése) mellett a mindennapi élet dolgaiban pontosabban eligazító utalások a csemegéi a darabnak. Az olyanok, mint ifj. Nagy rövid utasításai közvetlenül színre lépése után: kit, miként, milyen módon, modorban távolít el, hogy kettesben maradjon Flórával. Egy szemvillanás alatt megmutatkozik rang, hatalom, befolyás; parancs vagy kérés, kinek mi dukál. Ilyen vibráló sokszínűség nyújthatna háttérrel, mutatva a századforduló gazdasági, politikai összefonódását egy kicsi közösségre vetítve, de nem telítődnek meg élettől Bródy pontos megfigyelései. Az előadás nem tűzi feladatául általános társadalmi gondok ábrázolását, Tóth Flóra tragédiájának kiszélesítését, életének sorsközösségét a tanítóéval.

A szállóigék rendszerint találóan jellemzik az adott művet, az eseményeket, a szereplőket. Valószínű, nem véletlenül idézték gyakran a Főúr szavait a tanítónőről: „Eleresztették ... az életet, a jövőt ...” Siklós Olga részben erre az erkölcsi, részben a szerelem adta tisztaságra koncentrált az elő-

adást. Dramaturgiai beavatkozásai, például a tanítási jelenetek elhagyása erősítettké a darabnak ezt a rétegét, úgy-mint az ismét visszaállított szövegek, amelyek jól szolgálták az érzelmi viharok megjelenítését. De bármennyire is következetes önmaga rendszerén belül ez a színre állítás, kételyek merülnek fel a darab egészével kapcsolatban. Elsősorban az, hogy amennyivel gazdagodott mondanivalóját, társadalmi töltését, progresszivitását tekintve a felújított mondatok által a darab, annyival vált nehezebbé a mű komplex jelentésének a megszólaltatása. Mert ennek elérésének csupán egyik eszköze Tóth Flóra és ifj. Nagy István szerelmének ábrázolása, a lány példaerejű döntésének felmagasztosulása. Akkor érik be az előadás, ha a hétköznapok apróságai mögül kiemelkednek a tragédiák, a kántorkisasszony, a fiatal tanító, ifj. Nagy élete felidézi társadalmi rétegük lehetőségeit és korlátait.

A legnehezebb feladat ifj. Nagy István alakítójáé, Tolnai Miklósé, akinek a szinte kétféle anyagból gyúrt jellemet kell eljátszania - egymás utáni két jelenetében. Az egy csapásra megváltozó falusi kiskirály nehezen elfogadható szereplője a darabnak, színéváltozását irodalom- és színikritikusok egyaránt gyakran tartották megalapozatlannak, hiteltelennek, épp ezért örömdetes az az árnyalt kép, amit Tolnai Miklós tár a nézők elé. Tolnai a második felvonásbeli ifj. Nagyot előlegezi meg első megjelenésekor, magabiztosságát, kötekedő szemtelenségét éppúgy tekinthetjük jelleme részének, mint álarcnak, ahogy azt Flóra látja, illetve látni szeretné. „Önmagával viaskodó, nyugtalan és nyugtalanító jelenség” - valahogy úgy, ahogy Bródyról jegyezte meg Kárpáti Aurél.

Míg ifj. Nagy alakjának megformálását viszonylag kevés írói útmutatással segítette, addig Tóth Flóra személyiségét sok-sok ecsetvonással festette meg Bródy. **A tanítónőt alakító Szerencsi Éva a változatos jellemvonások többségét érzi, és el is tudja játszani. Hatásosan tud például férfiasan energikus vagy kislányosan bizonytalan lenni, de az a rendszerező-, szintetizálóképesség, amely a jellemvonásokból kerek jellemet teremtené, hiányzik belőle. Ez azért veszélyes, mert nem azt a tanítónőt látjuk, aki - sokrétű tulajdonságai miatt - ilyen is, olyan is, hanem azt, aki hol ilyen, hol olyan. A sugárzó, hiszékeny Tóth Flórát játszotta el maradéktalanul a szí-**

nésző, de kár, hogy Bródy csipkelődő, szelíd iróniáját száműzte eszközei közül az első felvonásban.

Nem így a tanítót alakító Józsa Imre, aki legjobb perceiben keserű és gyilkos önróniával értékelt és minősítette Tuza kartárs helyzetét. A tudományos ambíciókkal megvert, felső tanári végzettséggel bíró, de csak falusi tanítóságot kapó fiatalember kilátástalanságát tökéletesen sűríti egy rövidke párbeszédbe; melyet a kántorkisasszonnyal folytat: „legalább megírom a nagy osztyák szótárt. - Es mi lesz akkor . . . - Meglesz. - mozdulataival sokatmondóan érzékelteti: itt falun, kutyaugatások és kártya-partik között már csak a finnugor ismeretek hiányoznak.

Kovács Titusz, aki Kecskeméten már játszotta a káplán szerepét, harsány eszközeivel a figura ellen dolgozott: nem az egyház hatalmát jellemezte, hanem annak csupán egy tagját. Sem Bródy szövege, sem az előadás szelleme nem követelte volna meg azt a túlfűtöttséget, mellyel a pap személyiségét felruházta.

A szolgabíró (Bánffy György) és az idősebbik Nagy (Horváth Sándor) ez alkalommal a szerepük kínálta lehetőségek közül kevéssel éltek, játékkal a figurák epizódjellegét hangsúlyozták. Közös jelenetükben (amelyben Horváth „természetes” fiaként ajánlgatja Bánffy) még hátrányukra is válik, hogy addig a karikírozó vonásokat erősítették a karakterisztikusak helyett. A közönség ugyanis, mivel a színpadon közel egykorúaknak látja őket, nem hajlandó komolyan venni ezt a frissen kitalált rokoni kapcsolatot, így a jelenet veszít intenzitásából, és már nem arról szól, hogy a Nagy család minden eszközt felhasználna céljai elérésében.

Siklós Olga mert vállalkozni arra, hogy egy ellentmondásos életmű erényeiből, tanulságaiból megalkossa a legőszintébb és írójára legjellemzőbb *A tanítónőt*, de a „bródys teljes élet” egyelőre még a könyvlapok között őrzi titkait és meglepetéseit.

Bródy Sándor: A tanítónő (József Attila Színház)
Rendező: Siklós Olga m. v. *Diszlet:*
Schandl Gábor. *Jelmez:* Kemenes Fanny. *A rendező munkatársa:* Turóczy Zsuzsa.

Szereplők: Szerencsi Éva, Örkenyi Éva, Horváth Sándor, Tolnai Miklós, Bakó Márta, Józsa Imre, Makay Sándor, Káldi Nóra Balogh Judit, Kovács Titusz, Mihály Pál, Bánffy György, Zsolnay András, Turgonyi Pál, Nagy Miklós, Vész Ferenc, Budai István, Bókai Mária, Fördös Magda.